

JOAN BASTARDAS I PARERA

COMENTARI AL § 74 DEL *LLIBRE DELS FETS DEL REI
EN JAUME* I ALTRES COSES SOBRE
«EL MILLOR LLIBRE DEL MÓN»

ACLARIMENT PREVI

L'espontaneïtat i la vivor de la llengua del *Llibre dels Fets del rei En Jaume* han estat posades en relleu per estudiosos de gran prestigi que han parlat del *Llibre* com a obra literària i han examinat, amb cura i encert, el seu tan sorprenent estil (Ferran Soldevila, Jordi Rubió, Martí de Riquer, entre molts). Jo en el comentari que faig del § 74 tinc en compte el que se n'ha dit, del llibre i del seu estil, però el meu punt de partida és un altre. El meu punt de partida són unes llargues converses amb Josep M. Pujol arran de la seva tesi doctoral, converses que recordo com un llarg diàleg literari sobre com calia llegir el *Llibre* —perquè si el llegíem com aquell que llegeix una crònica, se'ns escaparia el seu veritable sentit— i també sobre el caràcter bàsicament oral del text, que ens ha pervingut, com no podia ser d'altra manera, escrit. Una cosa va lligada amb l'altra. Més endavant en diré alguna cosa més. Comento el § 74 del *Llibre* perquè és un dels llocs on es fa especialment patent la manera que té el rei d'explicar-se i és més fàcil de mostrar-ho.

Producte d'aquest comentari és la nòtula que dono en apèndix, nòtula que conté la versió llatina de l'episodi que ofereix la crònica de fra Marsili i unes breus consideracions sobre els problemes de crítica textual que es presenten quan comparem el text llatí de Marsili amb el que diuen els manuscrits catalans del *Llibre*.

Tot plegat és precedit per una mena d'introducció que anomeno «La raó d'aquest treball».

1. INTRODUCCIÓ: LA RAÓ D'AQUEST TREBALL

Dit això, m'ha semblat que era cosa no aliena als meus propòsits explicar, breument i abans d'entrar en matèria, quina és la raó d'aquest treball, allò que l'ha fet possible i allò que m'ha mogut a fer-lo. Té una petita història.

«*El millor llibre del món*»

El dia 22 d'abril de 1991 es va fer a la sala Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans la presentació de la magnífica edició crítica del *Llibre dels fets del rei En Jaume*, a cura de Jordi Bruguera.¹ No vaig dubtar gens a acceptar la invitació que se'm féu d'intervenir en l'acte: el treball era excel·lent i havia estat portat a terme per un excel·lent amic. Què feia pensar que jo, llatísta ja vell, podia dir alguna cosa sensata —que d'això es tractava— i adient a l'acte, ho ignoro. En la invitació corresponent es deia que jo parlaria sobre «*El millor llibre del món*». En realitat, l'única cosa bona del meu, diguem-ne, discurs fou el títol, i això fou així perquè vaig improvisar massa i no tenia tampoc el dia.

Ara —potser per justificar-me— voldria explicar dues coses: en primer lloc, quina era llavors la meva vinculació amb el *Llibre dels fets* que em permetia parlar-ne, encara que fos sobre un aspecte concret, i acceptar, no sense gosadia, la invitació que se'm feia. En segon lloc, em sembla del tot necessari que expliqui per què deia i dic que és aquest «el millor llibre del món». Però això darrer ho deixaré per al final.

Les Primeres Lectures

L'admiració per la figura de Jaume I certament em venia de lluny, de noi, primer gràcies a un llibre pedagògicament extraordinari:

1. Barcelona, Editorial Barcino, 1991; «Els nostres clàssics», Col·lecció B, 10-11, 2 vols.

Història de Catalunya: Primeres lectures de Ferran Soldevila amb il·lustracions de Josep Vinyals, publicat per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i editat per Seix i Barral (Barcelona, 1933). Aquest llibre, com altres llibres pedagògics de la Protectora, devia d'entrar a casa acabat de sortir perquè llavors el meu pare presidia aquesta tan benemèrita associació. Potser el llibre estava pensat per a ser llegit per nois amb un o dos anys menys que jo. Però vaig llegir-lo i rellegir-lo amb fervor —mèrit de l'art narratiu de Ferran Soldevila. Allà llegia —i veia bellament il·lustrat— l'episodi de les orenetes que havien fet niu en la tenda reial i com el rei deia: «Atureu-vos; no despareu la tenda. Aquestes orenetes hi han vingut en la nostra fe i fins i tant que totes no se n'hagin anat, la nostra tenda restarà alçada». No sé si ja llavors em vaig adonar que allà la cosa important era «la fe del rei», i no el seu «cor generós», com comentava Soldevila. Unes pàgines més enllà el llibre em mostrava com el rei s'emocionava fins a les llàgrimes quan va veure la seva senyera dalt de la torre més visible de València; el lloc del *Llibre*, tal com el mateix rei ens ho explica (§ 282), és bell i colpidor: acordat ja en ferm el lliurament de la ciutat, el rei En Jaume va demanar al rei de València i al «raic» Abulhamalet que, per tal que els cristians sabessin que seva era València i no fessin cap mal als sarraïns, fos posada la seva senyera en la torre que després fou del Temple:

«E éls dixeren que'ls playà. E nós fom entre la rambla e'l reyal e la torra. E, quan vim nostra senyera sus en la torre, descavalgam del cal, e endreçam-nos ves horient e ploram de nostres uyls e besam la terra per la gran mercè que Déus nos havia feyta».

L'acumulació de copulatives, el polisíndeton, al final del període és d'una gran eficàcia: singularitza les quatre accions i posa en relleu el creixent simbolisme de cadascuna. Clímax sens dubte més eficaç dit i escoltat que no pas escrit i llegit.

També acabats de publicar arribaren a casa els tres volums (1934-1935) de la *Història de Catalunya* de Ferran Soldevila. Després vingué la lectura, diguem-ne, professional. Anys i anys, des de la taula de treball, he tingut pràcticament a l'abast de la mà —juntament amb el *Blanquerna* de Salvador Galmés i Miquel Ferrà (herència paterna), el

Tirant i el Bernat Metge de Martí de Riquer (obsequi d'autor)— la bella edició del *Llibre*, feta per Marià Aguiló (1873), obsequi del meu cunyat Francesc de Sales Permanyer.

Una nova lectura del Llibre

Però fou una circumstància tristíssima la que va fer que el meu interès pel *Llibre dels fets* com a obra literària s'incrementés o, més aviat, adquirís una dimensió inesperada per a mi mateix. El dia dos de gener de 1991 moria sobtadament Jaume Vidal Alcover que m'era molt amic; en la seva tesi doctoral jo hi figuro com a director i n'estic content. La mort de Vidal Alcover va deixar sense director la tesi que, sobre el *Llibre dels fets*, preparava Josep M. Pujol. Llavors jo vaig esdevenir-ne director. La tesi estava pràcticament enllestida i jo tenia plena confiança en el talent del doctorand, de manera que el meu nomenament com a director podia ser considerat com un tràmit que calia complir.

Però Josep M. Pujol no era d'aquesta opinió i va voler posar-me al corrent de la seva recerca a través de llargues converses. Puc dir, doncs, que, si no vaig dirigir la tesi, sí que la vaig acollir: almenys vaig complir amb un dels deures de director: saber escoltar. I això no solament va ser un plaer sinó també cosa de gran profit. A través d'aquestes converses —un llarg «diàleg literari» sobre el *Llibre*— vaig comprendre, o, més aviat, aprendre, que si llegíem el *Llibre dels fets* com una crònica estaven ben perduts, si el que cercàvem era la seva recta interpretació com a obra literària. Per a un home ja vell va ser un plaer aprendre d'un home jove coses extraordinàriament interessants i, sobretot, innovadores. En la tesi, més que en les parts que n'han estat publicades,² Pujol insisteix en l'oralitat del *Llibre*, oralitat que es posa de manifest no solament a través d'una anàlisi formal d'allò que hi ha de viu, d'espontani o de formalment propi de la llengua parla-

2. Josep M. PUJOL, ¿*Cultura eclesialística o competència retòrica? El llatí, la Bíblia i el Rei En Jaume*, «Estudis Romànics», núm. 23 (2001), ps. 147-172 i *Jaume I, rex factus*. *Notes de filologia humorística*, «Estudis Romànics», núm. 25 (2003), ps. 215-236.

da, sinó també, i sobretot, en l'estratègia del narrador oral. Jo ara no pretenc reproduir el pensament de Josep M. Pujol sobre l'oralitat bàsica del *Llibre*, perquè per una part presenta certa complexitat i per l'altra no crec que pugués fer-ho sense trair-lo; en donaria una versió del tot infidel. El que sí que puc fer és explicar la lectura que ara jo faig del *Llibre*; que aquesta no sigui coincident amb la de qui l'ha inspirada, d'una manera, val a dir-ho, massa informal i poc sistemàtica, no té res de sorprenent: és, més aviat, inevitable i potser fins i tot desitjable.

Heus ací, doncs, la lectura que ara jo faig del *Llibre dels fets*. Ara el llegeixo no com una crònica que vol presentar objectivament la realitat, sinó com unes memòries personals que expliquen com el rei, en tant que a protagonista, va viure els fets. No explica, per exemple, com els germans Montcada van morir heroicament en la batalla de Porto Pi: explica minuciosament com ho va saber i el dolor que li produí. És el bisbe de Barcelona el qui comunica al rei, massa apressat en la lluita, la mort dels Montcada.

«Séyer, per amor de Déu no us cuytets tant”. “Per què no, bisbe?” [...] E tiram fora del camí, e dix: “A, séyer, més havets perdut que no cuydats, que En Guillem de Muntcada e N Ramon són morts”. “Com morts?”, dixem nós. E presem-nos a plorar.»

No és així que parlen les cròniques. Hi ha en aquest fragment dos trets —diguem-ne psicolingüístics— que deuen pertànyer a la llengua oral d'arreu i de sempre: les males noves no es donen bruscament; una frase introductòria sol preparar l'ànim del qui les ha de rebre i, un cop donades, el receptor reacciona com cercant una confirmació («Com morts?») que, en realitat, no necessita, perquè sap que ho ha entès bé i que les males noves són ben certes, encara que siguin del tot inesperades. No és així que parlen les cròniques.

Tornem a la lectura que cal fer del *Llibre*. Deia que ara jo el llegeixo com unes memòries, unes memòries molt personals, egocèntriques, en el sentit que el rei explica els fets en funció de com n'ha estat protagonista i de com els ha viscut o l'han afectat. I per això allò que podia semblar a un historiador una simple anècdota, adquireix un relliu especial. Ara, aquestes memòries més que llegir-les cal escoltar-

les, perquè no han estat escrites ni pròpiament dictades³ pel rei; han estat explicades⁴ i explicades no pas a un escriptor en solitari. Hi ha evidentment un escriptor de tota confiança, fidel en la transcripció i intel·ligent en la interpretació, però el rei no el té gaire en compte o no sempre el té en compte; tanmateix, el rei no diu res que no vulgui que sigui escrit. Però hi ha quelcom més. Hi ha coses que, si les volem, entendre plenament, no solament hem d'imaginar que les escoltem directament de la boca del rei amb tota mena d'inflexions significatives de la veu; hem d'imaginar-nos també la cara que hi posa, com intentaré de fer veure més endavant, en el comentari del § 74. Tot fa pensar que no treballa hores i hores a soles amb un escriptor, sinó que té, si no sempre, sovint, un reduït públic —homes de la cort— que l'escolta embadalit i estimula la seva natural verbositat. És aquest públic que obliga el rei a parlar sobretot d'ell mateix, cosa que fa que sovint el *Llibre* esdevingui una apologia. Altrament, no crec que el rei pensés que feia un llibre perquè fos custodiat a l'arxiu reial i a les biblioteques dels grans monestirs: pensava, dic jo, que havia de ser llegit, com obra èpica que també era, davant un públic, no necessàriament nombrós i il·letrat, àvid de literatura oral (miracles de sants, amors desgraciats, gestes heroiques i altres coses contadores).

2. COMENTARI AL § 74 DEL LLIBRE

Ara tot això que diem sobre el caràcter bàsicament oral del *Llibre dels fets* (una llarga narració oral) tindria ben poc valor si no ho poguéssim mostrar i exemplificar. És el que em proposo de fer ara en el comentari al § 74.

3. Hi ha moltes maneres de dictar. Dictar no és, en principi, res més que una manera d'escriure.

4. «Explicar» és el terme que fa servir Ferran Soldevila quan descriu l'estil del rei, que és, diu, «del qui es delecta explicant [...] del qui s'explica de paraula més que escrivint, com en una conversa [...] obra possiblement dictada, més que no pas escrita» (dins Joaquim MOLAS i Josep MASSOT i MUNTANER (dirs.), *Diccionari de la literatura catalana* (Barcelona, Edicions 62, 1979), s. v. Jaume I de Catalunya-Aragó).

EL TEXT

Reproduueixo el text de l'edició acuradíssima de Jordi Bruguera, ja mencionada. El divideixo en petits membres que numero. Aquesta divisió no solament facilita el comentari; posa també en relleu com entenc que avança i s'estructura la narració. Al final del [4], en lloc de punt i coma poso punt, i al començament del [5], després de «vench a nós», supprimeixo el punt.

«[1] E sobre açò viren los sarraïns que no u podien defendre e enviaren-nos missatge que volien parlar ab missatges que nós los enviàssem, e que fossen tals en qui nós nos fiàssem. [2] E aguem conseyl dels bisbes e dels nobles qui eren en la ost que, pus éls volien ab nós parlar, que no·ls ho devia hom vedar, ans era bo que hom hi anàs. [3] E enviam-hi Don Nuno ab .x. cavallers seus e .i. juheu de Saragoça qui sabia algaravia, per trujaman, e havia nom Don Bahihel. [4] E, quan éls foren là, demanaren los sarraïns a Don Nuno què volie ni si·ls volie res dir. E dix Don Nuno: “Jo no son vengut ací per açò, mas vós enviàs missatge a mon seyor lo rey que us enviàs missatge en què él molt se fiàs, e trià a mi per aquel; encara, que son son parent. E per açò e per honor de vós envià'm aquí e per hoir ço que vós li volets dir”. E respòs-li lo rey de Maylorques e dix-li que se'n tornàs, que él no li volie re dir. [5] E Don Nuno vench a nós e tantost enviam per tot nostre conseyl, per los bisbes e per los nobles. [6] E Don Nuno, enans que començàs sa raó, pres-s'a riure; e demanam-li nós per què reÿa. E dix él que bé y hauria raó, car lo rey de Maylorques no li havia res dit, sinó tant solament que li demanà què volia. “E jo dix-li que'm maraveylava molt, de tant savi hom com él era, que él hagués enviat missatge a vós que vós li enviàssets hom en qui vós vos fiàssets molt, e que él demanàs a mi què li volia dir. Responem-li que él nos ho auria a dir, quar, pus él envià per nós, no li diríem re, si él no deÿa per què”. [7] E tot nostre conseyl dix que: “Tems vendrà que él parlarà volentés”. E sobre açó partim-nos.»

*EL COMENTARI**Un relat reticent*

El rei En Jaume ens explica aquí com va fracassar l'intent del rei de Mallorca d'establir unes primeres negociacions. El relat que fa

d'aquest episodi és un relat reticent, és a dir, un relat en què el rei no explica —no vol explicar— les coses obertament, però en deixa entendre alguns detalls ben significatius. Aquesta reticència obeeix a diverses raons. En primer lloc hi ha la discreció del rei que no vol fer ostentació de la seva pròpia habilitat per conduir o reconduir l'afer com ell volia; hi ha també la voluntat de no deixar en mal lloc el seu propi Consell. Però hi ha també —i sobretot— la manera que té el rei d'explicar les coses a pinzellades. Però anem per parts.

*El rei de Mallorca demana de parlamentar, però posa condicions.
El rei no diu el que en pensa i reuneix el Consell*

Els sarraïns (no diu «el rei de Mallorca», però això no em sembla especialment significatiu) envien un missatge al rei En Jaume dient que volien parlar amb un missatge del rei (diuen senzillament «parlar», verb que no comporta cap mena de compromís). Insisteixen que els missatges (ara en plural) del rei siguin homes de la seva absoluta confiança, és a dir, (i això no ho diuen) capaços d'adquirir certs compromisos i, sobretot capaços de parlar en nom del rei. El rei no ens diu absolutament res sobre el que pensava que calia fer davant la iniciativa dels sarraïns, però les paraules del missatge, tal com ens les ha presentat el rei, no eren del tot mancades de jactància i contenien clares exigències. El rei no en fa cap comentari. Reuneix el Consell com pot.

L'opinió del Consell. L'estil llampec del Llibre

El Consell pensa que s'ha d'acceptar la proposta dels sarraïns: «que, pus éls volien ab nós parlar, que no·ls ho devia hom vedar, ans era bo que hom hi anàs». Hi ha aquí una cosa pròpia de la llengua oral: el parer del Consell és posat en estil indirecte introduït mitjançant un «que» que torna a aparèixer després de la causal (**que**, pus éls volien ab nós parlar, **que** ...). El primer introdueix l'estil indirecte i és governat per un verb de llengua, com «dir», que la frase «haguem

consell» suggereix suficientment; el segon «que» sembla expletiu, però no ho és: introdueix el nucli de l'acord formal del Consell, el judici que emet, la decisió que ha pres, i és governat per aquests conceptes (acord, judici, decisió), sense calgui imaginar, o pròpiament suplir, un latent verb d'opinió, com «eren del parer que», «creien que» (= «*digueren que*, puix que ells volien parlar amb nós, *eren del parer que...*»). No hi ha, doncs, aquí res sobrer, ni gramaticalment ni estilísticament.⁵ Aquest estil llampec, concís o, més aviat, carregat de sentit (*praegnans*), el trobem sovint en el *Llibre* i tant podem dir que és propi del llenguatge oral com característic d'un gran escriptor.⁶

El rei recorda el seu torsimany jueu. L'estil planer

I tanmateix el rei no dubta a explicar-nos a pleret coses ben poc significatives: no ha oblidat el nom del torsimany que acompanya Don Nuno ni que era un jueu de Saragossa que sabia algaravia. La memòria del narrador té aquestes coses: explica els fets amb les menys paraules possibles, però tot d'una apareix en la memòria un detall que no vol deixar de consignar, ara que se li presenta l'ocasió; i així el rei no sap estar-se de dir-nos el nom d'una persona que li ha prestat bons serveis, un torsimany jueu que, com a bon torsimany, sap callar. És un incís brevíssim; el rei no se'n va mai per les branques ni perd mai el fil conductor, com solen fer els narradors vells. Controla sempre la seva natural verbositat. Altrament, el sol fet de donar detalls marginals a allò que s'explica proporciona encara un escreix de credibilitat a la narració. És cosa sabuda pels bons narradors.

5 Aquí hauria de comentar el «que» introduint l'estil directe (*dix que: Temps vendrà...*), que trobem a [7], però hi ha en aquest lloc un problema de crítica textual, com explico en la darrera part d'aquest estudi.

6. M. de RIQUER (*Història de la literatura catalana* (Barcelona, Edicions Ariel, 1964), vol. I, ps. 423 ss.) descriu l'estil del *Llibre* amb justesa i sagacitat, però no comparteixo el seu parer quan diu: «Les seves mateixes incorreccions, sobretot els seus freqüents desgavells sintàctics, li donen una simpàtica espontaneïtat, que potser es perdria en una dicció més acurada». No és que no hi hagi incorreccions, però hi veig elaboració retòrica acurada més sovint que desgavells sintàctics.

*El rei envia Don Nuno a parlar amb els sarraïns
amb instruccions que no diu*

Seguim ara el relat a [3]. El rei (no el consell) envia a parlar amb els sarraïns Don Nuno amb una escorta aparatosa i el jueu que feia de torsimany que hem dit. Es veu que devia haver donat a Don Nuno unes instruccions concretes: escoltar i no dir res. Aquestes entrevistes s'ofereixen i s'accepten amb l'esperança d'obtenir informació sobre les intencions i forces de l'enemic. El rei no diu res d'aquestes instruccions, però ens ho deixa entendre tot seguit quan ens explica com va anar l'entrevista.

*Les dues versions del fracàs de l'entrevista. Segons la primera
i autèntica, Don Nuno en surt indignat*

L'entrevista va ser un fracàs, però la cosa més notable d'aquest capítol és que ens en doni, gairebé l'una darrera l'altra, dues versions: la primera és la que podríem anomenar l'autèntica; és la que ens dona el rei, que no pot tenir altra font d'informació que el mateix Don Nuno. La segona és la falsa o falsejada, la manipulada. Segons la primera, el rei de Mallorca (diu «els sarraïns»), que se sent en posició dèbil, però que no vol mostrar-ho, i potser també ferit per l'aparatositat de l'escorta, fa el desentès i pregunta a Don Nuno «què volia i si volia res dir». Això provoca la resposta àrda de Don Nuno: «Jo no son venut aquí per açò, mas [...] per hoir ço que vós li volets dir», i li fa saber que és parent del rei i un missatge que té la plena confiança del seu senyor. Això darrer sembla indicar que el rei sarraí havia posat en dubte que Don Nuno representés prou bé el seu rei, cosa que hauria acabat d'omplir Don Nuno d'indignació. El rei de Mallorca li diu que ja se'n pot tornar, que no volia res dir. El text no diu que Don Nuno va sortir indignat de l'entrevista, però ho dona a entendre clarament.

El rei i Don Nuno es confabulen sobre l'informe que Don Nuno ha de donar de l'entrevista al Consell

Tot seguit hi ha la frase clau: «E Don Nuno vench a nós». Don Nuno, doncs, parla amb el rei abans que amb cap altra persona, com altrament sembla ben natural, i li explica indignat com havia anat la cosa. Els bons polítics saben que la indignació és mala consellera. El rei i Don Nuno es posen d'acord sobre com Don Nuno ha d'explicar l'entrevista davant del Consell: no ha de mostrar cap mena d'indignació, sinó més aviat subratllar allò que de grotesc i de ridícul tenia tot plegat. Improvisen un pla per a presentar el rei de Mallorques com un simple. Ho fan ràpidament perquè el rei ha de fer veure que ho ignora tot i que espera, com tots els membres del Consell, l'informe de Don Nuno. Per això la frase «E Don Nuno vench a nós» va seguida immediatament de la frase «e tantost enviam per tot nostre conseyl». El que passà al Consell va ser, doncs, fruit d'una veritable confabulació entre el rei i Don Nuno. D'aquesta confabulació el rei no ens en diu res; no ens en vol dir res.

L'informe de Don Nuno: una segona versió de com va anar l'entrevista (manipulada i divertida)

Don Nuno abans de començar el seu informe («sa raó») es posà a riure, com aquell que es disposa a explicar una cosa divertida, i el rei, com si no sabés de què anava, li demana de què reia i Don Nuno li diu que bé en tenia motiu perquè el rei de Mallorques no li havia res dit: que tan solament li va preguntar què volia. La resposta que Don Nuno diu que va donar no es pas la mateixa que la que havia explicat al rei. Ara, en lloc d'indignació hi posa ironia. Diu que va dir al rei de Mallorques que es meravellava que un home tan savi com ell actués d'una manera tan incongruent. Això, que hauria estat una manera fina, però massa clara, de tractar el rei de Mallorques de neci, no va ser dit per Don Nuno. S'ho inventa. És una cosa que el fa quedar bé davant del Consell. Veiem que Don Nuno dóna dues versions de com havia anat l'entrevista. En la primera, que hem anomenat l'autèntica,

la que havia explicat al rei —que per això la sap i ens la pot explicar— la resposta de Don Nuno és enèrgica i no mancada d'indignació. La segona versió, la que dóna al Consell, és divertida i conté una resposta irònica i no mancada de jactància. Deixa ben clar que ell no va dir res. Observem també que en la primera versió la darrera paraula la té el rei: «e respòs-li lo rey de Maylorques e dix-li que se'n tornàs, que él no li volie re dir»). Aquesta resposta enèrgica i feridora, que no fa precisament riure, és omesa en l'informe de Don Nuno. D'aquesta manera el rei, que era partidari de donar temps al temps, va obtenir del Consell la decisió desitjada: «Temps vendrà que él parlarà volentés». Aquell dia no es féu esperar. I el rei de Mallorca demanà que fos precisament Don Nuno l'interlocutor vàlid. Llavors ambdós posaren les cartes damunt la taula.

Breu anàlisi estilística de l'informe de Don Nuno

Observem ara, des d'un punt de mira estilístic, com el rei ens presenta l'informe que Don Nuno fa de l'entrevista. Comença amb estil indirecte: «e demanam-li nós per què reÿa. E **dix él que bé y hauria** raó, car lo rey de Maylorques no **li havia** res dit ...». Però tot d'una passa a l'estil directe: «**E jo dix-li** que m maraveylava molt...». Ara dins el relat que fa Don Nuno el que ell o el rei de Mallorca diuen, apareix en estil indirecte. Don Nuno acaba la relació amb una frase contundent: «Responem-li que él nos ho auria a dir, quar, pus él envià per nós, no li diríem re, si él no deÿa per què». Jo no sé quina era la formació literària del rei. Però quan explica aquestes coses, gairebé vell, estava ben acostumat a parlar en públic, a mirar de convèncer amb la seva paraula i a negociar. No podien mancar-li els recursos retòrics propis de l'oralitat. Sens dubte era oralment hàbil i eficaç, i hàbilment fa servir l'estil indirecte i el directe en el diàleg que «sembla a vegades pres taquigràficament de la realitat», per a dir-ho amb Jordi Rubió.⁷

7. J. RUBIÓ I BALAGUER, *Literatura Catalana*, dins G. DÍAZ PLAJA (dir.), *Historia general de las literaturas hispánicas* (Barcelona, Editorial Vergara, 1969), vol. I, p. 702.

*El rei, gran narrador oral, no amaga res als oients.
El lector pot tenir dificultats*

Potser a un lector apressat no li sigui fàcil copsar del tot i tot d'una el sentit de paràgrafs com el que comentem, ple de silencis i de sobreentesos, un paràgraf que ens dóna dues versions d'un mateix fet sense que el rei ens digui el com i el perquè. Però el rei no amaga res i tot resta clar si, en lloc de llegir-lo, l'escoltem i som capaços d'imaginar-nos no solament el to amb què ixen les paraules de la seva boca, sinó també la cara que hi posa: una cara més i més divertida a mesura que avança la relació de l'episodi; a partir de [5], el to de la veu esdevé lleugerament irònic i maliciós; hi apareix un bri de sornegueria.⁸ Amb altres paraules: allò que no diu el text, ho diu la manera com s'explica el rei de viva veu, el gest i el posat. El qui l'escolta ja entén que el rei i Don Nuno s'han confabulat per donar de l'entrevista la versió que convé al rei, però el rei no vol parlar obertament d'aquesta confabulació perquè no vol fer quedar malament el seu propi Consell. Ja ho hem dit. La cosa que em sembla més notable en la narració d'aquest episodi, que el rei presenta com a tancat —el § 74 acaba com ha començat, amb un *E sobre açò*—, és el canvi brusc de clima. El rei havia creat hàbilment, explicant les coses amb detall i amb certa solemnitat, en l'auditori i en el lector unes expectatives sobre la transcendència que havia de tenir l'èxit o el fracàs de les primeres negociacions, però el narrador trenca brusquement aquestes expectatives: l'entrevista no produeix ni indignació ni entusiasme. Tot d'una veiem com el rei, d'acord amb el seu interès, converteix l'episodi en una anècdota grotesca i ridícula, que ell mateix, passats molts anys, explica d'una manera divertida. Tanmateix, la narració es clou amb uns solemnes: «Temps vendrà que...». Però, com veurem, hi ha en el manuscrit bàsic una llacuna en aquest final.

8. Com observa M. de Riquer (*op. cit.* p. 420) «el rei apareix sovint com un personatge afable i divertit [...]. De vegades arriba a semblar sorneguerament murri». Divertit, i discretament sorneguer i murri és com apareix el rei en aquest paràgraf que comentem.

Una apologia amagada

Una altra cosa. Hem vist que caldria llegir el llibre com si fossin unes memòries recollides de viva veu i que, com totes, o gairebé totes, les memòries de personatges públics, el *Llibre* és també una apologia. L'apologia que el rei fa de la seva actuació en l'episodi és discreta i amagada, cosa que la fa més eficaç: ell, que no tenia llavors més de vint-i-un anys, va actuar amb seny i prudència, i amb prou traça (per no dir astúcia) com per a obtenir del Consell el consell que volia. Aquesta és una altra cosa que ens dóna a entendre ben subtilment.

El millor llibre del món

Ara potser no cal que digui per què l'any 1991 jo deia que el *Llibre dels fets del Rei En Jaume* era «el millor llibre del món». És una narració autobiogràfica, apassionant i apassionada (no escrita ni dictada) feta de viva veu, en què el protagonista ara hi fa broma, ara ironitza, ara s'enrabia, ara plora i amb les inflexions de la veu, amb el gest i amb el posat que hi posa, cerca sempre la complicitat de l'oient. No hi ha cap llibre en el món de caràcter històric en què tan obertament es manifesti la seva primordial condició de narració oral, narració al·trament magnífica i colpidora. No hi ha res que se li pugui comparar. És en aquest sentit que deia i dic que és el millor llibre del món. També el *Tirant* és, com va veure Cervantes, el millor llibre del món, perquè, essent excel·lent, no n'hi ha cap en el seu gènere que se li pugui comparar; és del tot diferent. També el *Blanquerna* és el millor llibre del món: és excel·lent i únic. Ni se sap a quina classe de novel·la pertany. Però aquí m'aturo.

Conclusió

L'anàlisi del § 74 que hem fet posa de manifest la seva base purament oral, fins al punt que només és plenament comprensible si tenim en compte el somriure irònic i el posat sorneguer i divertit amb què el

rei devia acompanyar la narració de la darrera part de l'episodi. Somriure i posat eren visibles al qui l'escoltava, però el lector pot tenir dificultats de comprensió, si no els suposa. Perquè el rei no ens diu explícitament per què ens dóna dues versions de com va anar l'entrevista. Ara, el *Llibre dels fets* és una obra llarga que presenta una problemàtica complexa. Seria un error pensar que la lectura del llibre com a unes memòries narrades oralment ho solucioni tot.

3. APÈNDIX: SOBRE LA VERSIÓ LLATINA DE L'EPISODI EN LA CRÒNICA DE MARSILI I SOBRE EL QUE DEIA, O NO DEIA, EL MANUSCRIT CATALÀ QUE MARSILI TRADUÏA

Reprodueixo ara la versió que d'aquest episodi dóna la crònica llatina (*Liber gestorum Iacobi primi*) que sabem que el dominic Pere Marsili tenia ja enllestida el 1314 (anys després de la mort del rei, 1276). El text que dono és l'establert per Xavier de Sala i Enric Bagué per a una edició fallida de l'IEC. Puc dir que és del tot fidel a allò que diu el manuscrit de la Universitat de Barcelona, que ha de ser considerat manuscrit d'autor. Vull advertir solament que cap al final, allà on diu «Et rege super his», en lloc de l'ablatiu «rege» era d'esperar un datiu «regi»:

«[I, 28] Oculata fide, Sarraceni uidentes quod non poterant ciuitatem defendere, miserunt regi nuncium quod mitteret ad eos nuncium fidelem et de quo magis confideret, quia deliberauerant sibi loqui. Et super hoc habito consilio, misit Nunionem cum decem militibus et unum iudeum Cesaraugustanum qui arabicam linguam nouerat, nomine Bayelem. Qui cum ad locum peruenissent, interrogati sunt quid querebant et quid dicere intendebant. Et respondit Nunio quod ad audiendum uenerat, cum ipsi a rege nuncium postulassent. Respondit rex Mayoricarum: — Revertimini ad locum unde uenistis, quia ego nichil habeo uobis loqui. — Rediit ad regem Nunio et quomodo illusus fuerit, recitat coram baronibus et prelatibus. Et rege super his indignato, dixit concilium: — Dimitatis, Domine; ueniet tempus quod libenter loqueretur, set nullatenus audietur. —»

El fet que el manuscrit que conté l'obra de Marsili sigui anterior al manuscrit més antic conservat del *Llibre* va suscitar la qüestió sobre quina era la relació entre els dos textos.⁹ Ara, que alguns erudits hagin pogut pensar que el text català, tan viu i, a estones, no mancat d'ironia o d'humor o de llàgrimes, podia dependre, ni que fos parcialment, de l'eixutesa del text de Marsili és, per a mi, cosa admirable i del tot incompreensible: un text que és la mateixa oralitat, no pot tenir res a veure amb el llatí de Marsili. Jo no necessito altres proves. Si deixem de banda alguns fragments erudits, com la descripció geogràfica de l'illa de Mallorca, no sembla avui dubtós que el treball de fra Marsili va consistir, bàsicament, a convertir un llibre de memòries redactat en primera persona en una freda crònica llatina en què el protagonista, el rei, esdevé una tercera persona; però és també, i sobretot, el treball propi d'un traductor, no gens maldestre, val a dir-ho. Ara, pel que fa a l'episodi que hem comentat, podem dir que fra Marsili no ha entès res; no ha entès per què el text que tradueix dóna dues versions de com havia anat l'entrevista. No ho ha entès o no ho ha volgut entendre. Presenta els sarraïns del tot pèrfids, el rei indignat i el Consell savi i ple de seny. Se li escapa del tot la ironia sorneguera del rei.

Ara, el mateix fet que el manuscrit que ens dóna el text llatí de Marsili, sigui, com hem dit, força anterior als catalans del *Llibre dels fets* el fa valuós en un altre aspecte, no pròpiament històric ni literari, el de la crítica textual. Marsili havia de traduir del mateix arquetipus o d'un còdex molt pròxim a l'arquetipus. Llavors, a través del llatí de Marsili podem detectar el que deia el manuscrit català que traduïa el dominic o fer-ne algunes conjectures.¹⁰ Jo mateix¹¹ vaig comparar el lloc

9. La història d'aquesta qüestió fou molt ben explicada per Ferran Soldevila en dos articles, breus i clarificadors, del *Diccionari de Literatura Catalana* (Barcelona, Edicions 62, 1979), s. v. 'Marsili, Pere' (p. 441) i 'Jaume I de Catalunya-Aragó' (p. 339).

10. Les lectures que suposa una traducció són, en principi, especialment valuoses, perquè el traductor no pot actuar mecànicament, com pot fer-ho un escriptor amb els ulls plens de son. El traductor ha d'entendre el text i ha de fixar-s'hi bé i decidir si el que diu el text que tradueix és, per exemple, *iudicium* o *indicium*. Però hi ha errors que són propis del traductor, que es pot deixar endur per la seva fantasia o senzillament interpretar malament el sentit de la frase.

11. *Diàlegs sobre la meravellosa història dels nostres mots* (Barcelona, Edicions 62, 1996), p. 96.

de Marsili (II, 18) que diu «Ibant et Sarreceni quanto plus iuxta mare poterant, pedites et equites, attendentes ubi exercitus applicaret», amb el corresponent del *Llibre dels fets* (50, 23) que diu «E els sarraïns anaven-se'n per terra a peu i a caval. E esgordam on iríem pendre terra». No em sembla dubtós que el còdex català de Marsili deia «esgordan(t)» (traduït per «attendentes») i no «e esgordam» que donen els manuscrits catalans. Pel que fa al sentit, «esgordan(t)» és molt superior a «e esgordam». Per altra banda Jordi Bruguera en un article molt interessant¹² no deixa d'examinar el text de Marsili per tal d'aclarir un lloc del *Llibre* que presenta dificultats (§ 103, 11-15). Però el valor del text llatí de Marsili per a l'establiment del text català del *Llibre* es fa patent —o, potser, especialment patent— en aquest paràgraf 74 que hem comentat. Efectivament, el text de fra Marsili reproduït presenta en la frase darrera, la que conté el dictamen del Consell, una discrepància ben notable respecte el text català que hem donat seguint l'edició de Jordi Bruguera, que reproduïx el que diu el manuscrit de la Universitat de Barcelona (H), del 1343, pres, no sense bones raons, com a «manuscrit bàsic».¹³ Ara, en aquest còdex no hi figuren els mots catalans corresponents als llatins de Marsili «Dimitatis, Domine». Aquests mots són evidentment traducció dels mots «Senyor, lexats-o estar», que, després de «dix», dóna el manuscrit de la Biblioteca de Catalunya (C) del 1380, juntament amb els altres manuscrits col·lacionats (amb la variant *lo* en lloc de *o*). No és dubtós, doncs, que el manuscrit català que traduïa Marsili, molt pròxim, insistim, a l'arquetipus o el mateix arquetipus, donava aquests mots (és a dir: «Se-

12. *La roca mallorquina de Jaume I*, «Randa», núm. 49 (2002), ps. 5-8.

13. L'establiment d'un text romànic prenent com a base el manuscrit que, per raons diverses, és considerat el millor, sense admetre-hi altres correccions que les indispensables, permet d'oferir un text ortogràficament coherent, però és sobretot un procediment que vol ser realista en el sentit que dóna un text tal com algú algun dia el va poder llegir. Un aparat crític suficientment minuciós, juntament amb l'establiment de la relació que tenen entre ells els manuscrits conservats, elimina en gran part els inconvenients que presenta el procediment. La tradició en l'establiment de textos grecs i llatins, sense problemes ortogràfics, és tota una altra: no solament pretén la reconstrucció de l'arquetipus sinó fins i tot reproduir les mateixes paraules que va escriure o dictar l'autor, cosa, com és sabut, ben arriscada. No hi ha procediments bons o dolents. La tradició manuscrita de cada obra fa que l'un sigui més adequat que l'altre.

nyor, lexats o estar»).¹⁴ La seva omisió en el manuscrit H s'explica per una mena de salt d'ulls que uneix mots que lliguen entre ells; que al mot «dix» segueixi un «que» és del tot natural. Es tracta, doncs d'un error automàtic.

Ara, no tot el que diu Marsili és fidel al text català que tradueix: interpreta les coses a la seva manera i fa interpolacions: això darrer també es fa patent en el mateix lloc que comentem. En el text de fra Marsili el dictamen del Consell acaba amb els mots «set nullatenus audietur», que no tenen correspondència en els manuscrits catalans.¹⁵ Aquests mots contenen una profecia —que es manifestarà falsa— que no ve a tomb en un dictamen del Consell: ni aconsella ni raona. El to arrogant d'aquests mots, que demanen venjança, s'adiu ben poc amb el clima de serenor que l'humor del rei havia sabut crear. El dominic, que no havia copsat la ironia amb què el rei explica l'episodi, es deixa endur del seu propi entusiasme i per l'odi envers l'enemic i s'inventa un final amenaçador i triomfant.

A mi prou m'hauria agradat (i divertit) de fer un estudi sobre «Allò que deia el manuscrit català que fra Marsili traduïa». És una tasca laboriosa que la meua capacitat visual fa impossible. La perspicàcia i la sagacitat no són tampoc les d'abans.

JOAN BASTARDAS I PARERA

14. És per tot això, sens dubte, que Josep M. Pujol, quan en el seu estudi, citat en la nota 2, *Jaume I, rex facetus* reproduïx (p. 217) aquest lloc, ho fa d'acord amb el ms. C (i amb Marsili). No en fa, però, cap comentari especial.

15. La frase «nullatenus audietur» potser procedeix de la frase «nullatenus audiatu» que apareix en textos jurídics coetanis. No puc ara verificar-ho.